BO‘LAJAK MAKTABGACHA TA’LIM PEDAGOGLARIDA TARBIYAVIY REFLEKSIYANI RIVOJLANTIRISHNING NAZARIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Xasanova Ug'ilshod Hamidovna
E-mail: charosbonuziyoyeva9@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.23133148

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslari tadqiq etilgan. Tarbiyaviy refleksiya pedagogning o‘z tarbiyaviy faoliyati, kasbiy xatti-harakatlari, pedagogik qarorlari, tarbiyalanuvchilar bilan munosabatlari hamda erishilgan natijalarni tahlil qilish va baholash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda refleksiv, kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatga asoslangan va aksiologik yondashuvlarning bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglari kasbiy tayyorgarligidagi imkoniyatlari tahlil qilindi. Shuningdek, tarbiyaviy refleksiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli va baholovchi-refleksiv komponentlari asoslandi. Tadqiqot natijalari bo‘lajak pedagoglarda tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirish uchun pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish, refleksiv kundalik yuritish, portfolio, pedagogik esse, o‘z-o‘zini baholash, hamkasbiy tahlil va muammoli vaziyatlar asosidagi mashg‘ulotlardan tizimli foydalanish zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, bo‘lajak pedagog, tarbiyaviy refleksiya, pedagogik refleksiya, kasbiy kompetentlik, refleksiv kompetensiya, pedagogik faoliyat, o‘z-o‘zini baholash, tarbiyaviy faoliyat, pedagogik tayyorgarlik.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-педагогические основы формирования образовательной рефлексии у будущих педагогов дошкольного образования. Образовательная рефлексия трактуется как способность педагога анализировать и оценивать собственную образовательную деятельность, профессиональное поведение, педагогические решения, взаимоотношения с детьми и достигнутые результаты. В работе анализируется потенциал рефлексивного, компетентностного, личностно-ориентированного, деятельностного и аксиологического подходов в профессиональной подготовке будущих педагогов дошкольного образования. Кроме того, обосновываются мотивационно-ценностный, когнитивный, деятельностный и оценочно-рефлексивный компоненты образовательной рефлексии. Результаты исследования указывают на необходимость систематического использования таких методов, как анализ педагогических ситуаций, ведение рефлексивных дневников и портфолио, написание педагогических эссе, самооценка, взаимный анализ и проблемно-ориентированное обучение, для развития образовательной рефлексии у будущих педагогов.

Ключевые слова: дошкольное образование, будущий педагог, образовательная рефлексия, педагогическая рефлексия, профессиональная компетентность, рефлексивная компетентность, педагогическая деятельность, самооценка, образовательная деятельность, педагогическая подготовка.

Abstract. This article examines the theoretical and pedagogical foundations for developing educational reflection among future preschool educators. Educational reflection is interpreted as an educator's ability to analyze and evaluate their own educational activities, professional behaviors, pedagogical decisions, relationships with children, and the results achieved. The study analyzes the potential of reflexive, competency-based, person-centered, activity-based, and axiological approaches in the professional training of future preschool educators. Furthermore, the motivational-value, cognitive, activity-based, and evaluative-reflexive components of educational reflection are substantiated. The research findings indicate the necessity of systematically utilizing methods such as analyzing pedagogical situations, maintaining reflective journals, portfolios, pedagogical essays, self-assessment, peer analysis, and problem-based learning activities to foster educational reflection in future educators.

Keywords: preschool education, future educator, educational reflection, pedagogical reflection, professional competence, reflexive competence, pedagogical activity, self-assessment, educational activity, pedagogical training.

Kirish. Zamonaviy maktabgacha ta’lim tizimida pedagogning kasbiy faoliyati faqat bolalarga bilim, ko‘nikma va malakalarni berish bilan cheklanmaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning shaxsiy, ijtimoiy, axloqiy va emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, ularda ijobiy xulq-atvor, muloqot madaniyati, mustaqillik va hamkorlik ko‘nikmalarini shakllantirish pedagogdan yuqori darajadagi kasbiy-pedagogik tayyorgarlikni talab qiladi. Shu nuqtayi nazardan, bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagogining o‘z faoliyatini tahlil qila olishi, pedagogik qarorlarining natijalarini baholashi va zarur hollarda faoliyatini takomillashtirishi muhim kasbiy sifat sifatida namoyon bo‘ladi.

Pedagogik faoliyatning samaradorligi ko‘p jihatdan pedagogning o‘z tajribasiga tanqidiy va konstruktiv munosabatda bo‘lishiga bog‘liq. Refleksiya aynan mana shu jarayonni ta’minlovchi mexanizmlardan biri bo‘lib, u shaxsning o‘z faoliyati, fikrlari, hissiy holati, qarorlari va ularning natijalarini anglash hamda tahlil qilish jarayonini ifodalaydi. Pedagogik refleksiya esa ushbu jarayonning kasbiy faoliyat bilan bog‘langan shakli bo‘lib, pedagogga o‘zining ta’lim-tarbiyaviy faoliyatini qayta ko‘rib chiqish, xatolarni aniqlash va kelgusidagi pedagogik harakatlarni takomillashtirish imkonini beradi.

Maktabgacha ta’limda refleksiyaning tarbiyaviy yo‘nalishi alohida ahamiyatga ega. Chunki maktabgacha yoshdagi bola pedagogning nafaqat verbal ko‘rsatmalari, balki uning xulq-atvori, munosabati, muloqot uslubi va emotsional reaksiyalarini ham kuzatadi va o‘zlashtiradi. Demak, pedagog o‘zining tarbiyaviy ta’sirini anglay olishi, bolalarga nisbatan munosabatini tahlil qilishi va pedagogik ta’sirning ehtimoliy natijalarini oldindan ko‘ra olishi zarur.

Bo‘lajak pedagoglarda bunday qobiliyatni oliy pedagogik ta’lim jarayonida shakllantirish kasbiy tayyorgarlikning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Ayniqsa, pedagogik amaliyot jarayonida yuzaga keladigan real tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish, muammoli pedagogik holatlarga turli nuqtayi nazardan yondashish va o‘z pedagogik harakatlariga baho berish refleksiv kompetensiyaning rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirishning nazariy-pedagogik asoslarini aniqlash hamda uning tarkibiy komponentlarini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat.

Tadqiqotning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. tarbiyaviy refleksiya tushunchasining pedagogik mazmunini aniqlash;
2. bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida refleksiv kompetensiyaning o‘rnini belgilash;
3. tarbiyaviy refleksiyaning asosiy komponentlarini aniqlash;
4. refleksiyani rivojlantirishga xizmat qiluvchi pedagogik yondashuvlarni tahlil qilish;
5. bo‘lajak pedagoglarda tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirishning samarali pedagogik vositalarini asoslash.

Tadqiqot usullari va materiallari. Tadqiqotning metodologik asosini pedagogik refleksiya, kasbiy kompetentlik, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, faoliyatga asoslangan ta’lim va pedagogik jarayonni takomillashtirishga oid nazariy qarashlar tashkil etdi.

Tadqiqotda quyidagi metodlardan foydalanildi:

- **nazariy tahlil** – pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarda refleksiya va pedagogik refleksiya masalalariga oid qarashlarni o‘rganish;
- **qiyosiy tahlil** – turli ilmiy yondashuvlarda refleksiyaning mazmunini solishtirish;
- **tizimli tahlil** – tarbiyaviy refleksiyaning komponentlari va ular o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni aniqlash;
- **pedagogik kuzatuv** – bo‘lajak pedagoglarning amaliy faoliyatidagi refleksiv xatti-harakatlarni kuzatish;
- **o‘z-o‘zini baholash** – talabalarning o‘z pedagogik faoliyatiga munosabatini aniqlash;
- **pedagogik vaziyatlarni modellashtirish** – tarbiyaviy xarakterdagi muammoli vaziyatlar orqali refleksiv fikrlashni rivojlantirish;
- **suhbat va savol-javob** – bo‘lajak pedagoglarning pedagogik qarorlar va tarbiyaviy vaziyatlarga munosabatini aniqlash;
- **refleksiv topshiriqlar** – pedagogik esse, refleksiv kundalik, portfolio va faoliyat tahlilidan foydalanish.

Tadqiqotning konseptual modeli quyidagi ketma-ketlik asosida shakllantirildi:

pedagogik vaziyat → pedagogik faoliyat → o‘z faoliyatini anglash → tahlil qilish → baholash → xulosa chiqarish → pedagogik faoliyatni tuzatish → takomillashtirish.

Mazkur jarayon tarbiyaviy refleksiyaning dinamik xususiyatga ega ekanligini ko‘rsatadi. Refleksiya faqat faoliyat yakunida amalga oshiriladigan baholash jarayoni emas, balki pedagogik faoliyatning turli bosqichlarida namoyon bo‘ladigan uzluksiz kasbiy jarayondir.

Natijalar va muhokama. “Refleksiya” tushunchasi keng ma’noda shaxsning o‘z fikrlari, kechinmalari, faoliyati va xatti-harakatlarini anglash hamda tahlil qilish jarayonini anglatadi. Pedagogik faoliyat kontekstida refleksiya pedagogning o‘z kasbiy faoliyatiga ongli ravishda qaytishi, pedagogik harakatlarining sabab va oqibatlarini tahlil qilishi hamda keyingi faoliyatini takomillashtirishga yo‘naltirilgan xulosalar chiqarishi bilan tavsiflanadi.

Tarbiyaviy refleksiya esa pedagogning tarbiyaviy faoliyatini, tarbiyaviy maqsadlarini, bolalar bilan munosabatlarini, qo‘llagan pedagogik usullarini va ularning tarbiyalanuvchi shaxsiga ta’sirini anglash, tahlil qilish va baholash jarayonidir.

Uning muhim jihati shundaki, tarbiyaviy refleksiya pedagogni “Men nima qildim?” degan savoldan “Nima uchun bunday qildim?”, “Bu harakatim bolaga qanday ta’sir ko‘rsatdi?”, “Boshqacha yo‘l tutishim mumkinmidi?” va “Keyingi safar qanday harakat qilishim kerak?” kabi savollarga olib keladi.

Shunday qilib, tarbiyaviy refleksiya oddiy o‘z-o‘zini kuzatishdan ko‘ra kengroq tushuncha bo‘lib, u anglash, tahlil, baholash va pedagogik faoliyatni qayta tashkil etish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

1-jadval. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyaning komponentlari

Komponent	Mazmuni	Asosiy ko‘rsatkichlar
Motivatsion-qadriyatli	Tarbiyaviy faoliyatga ijobiy munosabat	Pedagogik qadriyatlarni anglash, kasbiy motivatsiya
Kognitiv	O‘z faoliyati va pedagogik qarorlarini anglash	Pedagogik bilim, vaziyatni tahlil qilish
Faoliyatli	Refleksiv bilimlarni amaliy faoliyatda qo‘llash	Pedagogik vaziyatlarda to‘g‘ri qaror qabul qilish
Baholovchi-refleksiv	O‘z faoliyatini baholash va xulosa chiqarish	O‘z-o‘zini baholash, xatolarni aniqlash, faoliyatni tuzatish

Mazkur komponentlar bir-biri bilan uzviy bog‘langan. Motivatsion-qadriyatli komponent refleksiyaga ehtiyojni shakllantirsa, kognitiv komponent pedagogik faoliyatni anglash va tushunishni ta’minlaydi. Faoliyatli komponent refleksiv bilimlarni real pedagogik vaziyatlarda qo‘llashni ifodalaydi. Baholovchi-refleksiv komponent esa pedagogning o‘z faoliyatiga yakuniy baho berishi va keyingi faoliyat strategiyasini belgilashini ta’minlaydi. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirish bir nechta metodologik yondashuvlarning integratsiyasini talab qiladi.

Refleksiv yondashuv pedagogning o‘z faoliyatini anglash va tahlil qilishiga asoslanadi. Ushbu yondashuv asosida talaba pedagogik faoliyatning passiv ijrochisi emas, balki o‘z faoliyatini kuzatadigan, tahlil qiladigan va takomillashtiradigan faol subyekt sifatida qaraladi. Maktabgacha ta’lim pedagogining tarbiyaviy faoliyati, avvalo, bola shaxsini hurmat qilishga asoslanishi lozim. Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv bo‘lajak pedagogni bolaning individual xususiyatlari, ehtiyojlari, qiziqishlari va emotsional holatini hisobga olishga o‘rgatadi.

Kompetensiyaviy yondashuv tarbiyaviy refleksiyani faqat nazariy bilim sifatida emas, balki amaliy kasbiy kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida shakllantirish imkonini beradi. Bunda talaba real pedagogik vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilishi va o‘z qarorining natijasini tahlil qila olishi kerak.

Mazkur yondashuvga ko‘ra, refleksiya amaliy faoliyat bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Shuning uchun pedagogik amaliyot, rolli o‘yinlar, keyslar, muammoli vaziyatlar va pedagogik modellashtirish refleksiyani shakllantirishning muhim vositalari hisoblanadi. Tarbiyaviy faoliyatning mazmuni pedagogik va umuminsoniy qadriyatlar bilan bevosita bog‘liq. Shu sababli bo‘lajak pedagog o‘zining tarbiyaviy qarorlarini insonparvarlik, hurmat,

mas'uliyat, hamkorlik va bolalar manfaatlarini himoya qilish kabi qadriyatlar asosida tahlil qila olishi zarur.

Bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarining refleksiv kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi pedagogik vositalardan foydalanish maqsadga muvofiq:

Refleksiv kundalik. Talaba har bir pedagogik mashg‘ulot yoki amaliyotdan so‘ng “Bugun nimani o‘rgandim?”, “Qanday pedagogik vaziyatga duch keldim?”, “Men qanday qaror qabul qildim?”, “Natija qanday bo‘ldi?” kabi savollarga javob beradi.

Pedagogik esse. Talaba muayyan tarbiyaviy vaziyatga nisbatan o‘z munosabatini yozma shaklda ifodalaydi va o‘z qarorlarini asoslaydi.

Pedagogik portfolio. Talabaning amaliy ishlari, kuzatuvlari, refleksiv yozuvlari va pedagogik yutuqlarini tizimlashtirish imkonini beradi.

Keys-stadi. Real yoki modellashtirilgan tarbiyaviy vaziyatlarni tahlil qilish orqali muammoga turli nuqtayi nazardan qarash ko‘nikmasi shakllantiriladi.

Rollli o‘yinlar. Pedagog-bola, pedagog-ota-ona va pedagog-hamkasb munosabatlarini modellashtirish orqali bo‘lajak pedagoglarning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilish qobiliyati rivojlantiriladi.

Video-refleksiya. Pedagogik mashg‘ulot yoki mikro-darsni videoga yozib, keyinchalik o‘z faoliyatini tahlil qilish samarali refleksiv vosita bo‘lishi mumkin.

2-jadval. Tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirish vositalari

Vosita	Rivojlantiriladigan ko‘nikma
Refleksiv kundalik	O‘z faoliyatini anglash
Pedagogik esse	Tahliliy va tanqidiy fikrlash
Portfolio	Kasbiy o‘sishni kuzatish
Keys-stadi	Pedagogik vaziyatni tahlil qilish
Rolli o‘yin	Muloqot va qaror qabul qilish
Video-refleksiya	O‘z xatti-harakatini kuzatish
O‘z-o‘zini baholash	Kasbiy imkoniyat va kamchiliklarni aniqlash
Guruhiy muhokama	Hamkasbiy refleksiya

Natijalarni muhokama qilish. Tadqiqotning nazariy tahlili shuni ko‘rsatadiki, bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirish alohida bir fan yoki mashg‘ulot doirasida emas, balki butun kasbiy tayyorgarlik jarayonida amalga oshirilishi lozim.

Bunda pedagogika, maktabgacha pedagogika, pedagogik psixologiya, tarbiya nazariyasi va pedagogik amaliyot fanlari o‘rtasidagi fanlararo integratsiya muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarbiyaviy refleksiyaning rivojlanganlik darajasini quyidagi mezonlar orqali aniqlash mumkin:

- pedagogik vaziyatni to‘g‘ri anglash;
- o‘z pedagogik xatti-harakatlarini tahlil qilish;
- pedagogik qarorlarning sabablarini tushuntirish;
- bolaning nuqtayi nazarini hisobga olish;
- pedagogik faoliyat natijalarini baholash;
- xatolarni tan olish va ularni tuzatish;

- muqobil pedagogik yechimlarni ishlab chiqish;
- keyingi faoliyat uchun aniq xulosa chiqarish.

Shu jihatdan tarbiyaviy refleksiya bo‘lajak pedagogning kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi metakompetensiya sifatida ham namoyon bo‘ladi. Chunki u boshqa pedagogik kompetensiyalarning shakllanishi va takomillashishiga yordam beradi.

Tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirishda refleksiv, shaxsga yo‘naltirilgan, kompetensiyaviy, faoliyatga asoslangan va aksiologik yondashuvlardan kompleks foydalanish maqsadga muvofiq. Ayniqsa, pedagogik amaliyotni refleksiv topshiriqlar bilan uyg‘unlashtirish, pedagogik vaziyatlarni modellashtirish, keys-stadi, pedagogik esse, refleksiv kundalik, portfolio, video-refleksiya va o‘z-o‘zini baholash metodlaridan foydalanish samarali pedagogik sharoitlarni yuzaga keltiradi.

Umuman olganda, bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagogini tayyorlash jarayonida “nazariy bilim → amaliy faoliyat → refleksiv tahlil → o‘z-o‘zini baholash → pedagogik korreksiya → takomillashgan faoliyat” modeli asosida ishlash pedagogik tayyorgarlikning sifatini oshirishga imkon beradi.

Kelgusidagi tadqiqotlarda mazkur nazariy model asosida bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarining tarbiyaviy refleksiyasini rivojlantirish metodikasini ishlab chiqish, uning mezonlari, darajalari va diagnostik vositalarini aniqlash hamda tajriba-sinov ishlari orqali samaradorligini tekshirish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi.

Xulosa. Bo‘lajak maktabgacha ta’lim pedagoglarida tarbiyaviy refleksiyani rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning muhim vazifalaridan biridir. Tarbiyaviy refleksiya pedagogning o‘z tarbiyaviy faoliyati, pedagogik qarorlari, bolalar bilan munosabati va faoliyat natijalarini anglash, tahlil qilish, baholash hamda zarur hollarda pedagogik faoliyatini qayta tashkil etish qobiliyatini ifodalaydi. Tadqiqot natijasida tarbiyaviy refleksiyaning motivatsion-qadriyatli, kognitiv, faoliyatli va baholovchi-refleksiv komponentlardan tashkil topishi asoslandi. Ushbu komponentlarning izchil rivojlanishi bo‘lajak pedagogning kasbiy-pedagogik kompetentligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Zeichner, K. M., & Liston, D. P. (1996). Reflective Teaching: An Introduction. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Подласый, И. П. (2015). Педагогика. Москва: Юрайт.
3. Хуторской, А. В. (2003). Ключевые компетенции как компонент личностно ориентированной парадигмы образования. Москва.
4. Azizxo‘jayeva, N. N. (2006). Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. Toshkent.
5. Tolipov, O‘. Q., & Usmonboyeva, M. (2005). Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. Toshkent: Fan.
6. Ishmuhamedov, R. J., Abduqodirov, A. A., & Pardaev, A. X. (2008). Ta’limda innovatsion texnologiyalar. Toshkent.
7. Mavlonova, R., To‘rayeva, O., & Holiqberdiyev, K. Pedagogika. Toshkent.
8. Hasanboyeva, O. U. va boshqalar. Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. Toshkent.